

ATİK VALİDE SULTAN KÜLLİYESİ

2011-2013 YILLARI RESTORASYONU VE UYGULAMALARI

Atik Valide Sultan Group of Buildings Restoration of the Years 2011-2013

İhsan Eriş | *Y.Mimar, Vakıflar İstanbul 2. Bölge Müdürlüğü*
Uğur Yüzereroğlu | *Yüksek Mimar*
Nüket Demir | *Restoratör, Konservatör*

Atik Valide Külliyesi, döneminin önemli nitelikli eserlerinden birisidir ve en önemlisi de bir Mimar Sinan eseridir. 2011-2013 yılları restorasyon uygulaması, Vakıflar Genel Müdürlüğü eliyle, Kültür Varlıklarını Koruma 6 No.lu Kurulu ve Uzman Bilim Kurulu'nun kontrolünde yapılmaktadır. Uluslararası koruma kriterlerine bağlı kalarak yapılan uygulamada öncelik, muhdes ve betonarme eklerin kaldırılmasına, çimento bazlı malzemelerin sökülmesine, strüktürel sağlamlaştırılmaya verilmiştir. Böylece daha sonra yapılacak restorasyon çalışmaları için yapı büyük ölçüde olumsuz fiziksel etkilerden korunacaktır. Strüktürel sağlamlık sağlandıktan sonra da restorasyon projelerine uygun olarak yapı günümüz kullanımına uygun hale getirilecektir. Restorasyonu devam etmekte olan külliye ile ilgili bu makalede uygulamanın başlangıcından günümüze kadar yapılan müdahaleler anlatılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Atik Valide, külliye, restorasyon, tarihi eser, koruma, yenileme

The Complex of Atik Valide is one of the important and well qualified work of its term and the most important aspect is it is the work of Mimar Sinan. The practice of restoration is done by the İstanbul Foundation 2. Regional Directorate with the control of İstanbul numbered 6 of Cultural Subsistence Conservation Committee and the Committee of Expert Science. The implementation which abide by international conservation criteries is given priority to the removal of added reinforced concrete and other additions to the removal of cement based materials and the structural strengthen. Thereby for later restoration workings this structure substantially protected from the negative physical effects. Also after structural strength obtained, according to restoration projects structure will be renovated.

Key Words: Atik Valide, complex, restoration, historical building, conservation, renovation.

AMAÇ VE KAPSAM

Mimar Sinan'ın son eseri olarak bilinen Atik Valide Külliyesi günümüzde şehir yaşamının içerisinde kalmıştır. Gördüğü müdahalelere rağmen yine de özgün yapısını büyük ölçüde koruyan Atik Valide Külliyesi 2011-2013 Yılları Restorasyonu ve Uygulamaları kapsamında restore edilmektedir. Makalenin amacı, devam etmekte olan restorasyon uygulamasının başlangıçtan günümüze kadar olan sürecini özetlemektir.

Makale kapsamında sırasıyla bölgenin ve külliye kavramının tanımları, yapı yüklenici firmaya teslim edildiğinde tespit edilmiş olan hasarlar ve muhdes eklerin belgeli anlatımları ve bu hasarlara günümüze kadar yapılan müdahaleler yer almaktadır. En az müdahale bilinciyle korunarak restore edilen külliye restorasyon yaklaşımı, sanat tarihi, statik ve malzeme konularında büyük destekleri bulunan Uzman Bilim Kurulu'na teşekkür ederiz.

ÜSKÜDAR İLÇESİNİN TARİHSEL GELİŞİMİ

Üsküdar; İstanbul'un Anadolu yakasında ve Kocaeli Yarımadası'nın batı kesimindedir. Güneyde Kadıköy, kuzeyde Beykoz, doğuda Ümraniye ilçeleriyle çevrili olup, batı ve kuzeybatıda da İstanbul Boğazına açılır. İlçe bugünkü idari sınırları içinde yaklaşık 35 km² lik bir alanı kaplamaktadır.

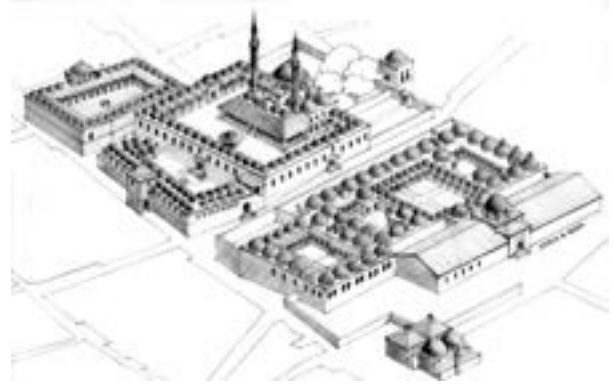
Topografik olarak kabaca kuzeydoğu – güneybatı yönünde duran bir sırt çizgisi vardır. Doğu ve batı yönlerine eğim veren bu sırt hattı üzerinde Büyük Çamlıca (h.268) ve Küçük Çamlıca (h.227) tepeleri, önemli peyzaj noktalarıdır.

Üsküdar, İstanbul ilçeleri arasında, son yıllardaki kayıplara karşın, önemli sayılabilecek bir yeşil alan ve korular varlığına sahiptir. Yaklaşık 90 hektar civarındaki bu alanların büyük çoğunluğu, koruma altında olan tarihi bahçe ve korulardır. Bunlar arasında Validebağı ve Kandilli'deki Adile Sultan Sarayları, Abdülmecit Efendi Köşkü, Fetih Paşa Köşkü vb. anıtsal yapıların içinde bulunduğu koruluklar ile Rasathane ve Çamlıca tepelerinin yeşil alanları sayılabilir.

Fotoğraf 1. Külliye'nin topografyaya yerleşimi

Fotoğraf 3. Külliye'nin özgün durumunu gösteren perspektif (Z.A. Kantarcıoğlu, 2008)

Fotoğraf 2. Külliye'nin uydu görüntüsü

ATİK VALİDE KÜLLİYESİNİN KONUMU

Üsküdar'da bulunan ve Mimar Sinan'ın eserlerinden olan iki külliye dikkat çekicidir. Biri Mihrimah Sultan, diğeri ise konumuz olan Atik Valide Sultan Külliyesi'dir. Atik Valide Külliyesi, Sultan II. Selim' in baş kadını ve Sultan III. Murad' in annesi olan Nurbânu Sultan tarafından yaptırılmıştır. Mimar Sinan'ın en önemli tasarımlarından biri olan külliye, Üsküdar'da bugün Toptaşı olarak bilinen semtte ve Valide-i Atik Mahallesi'nde bulunan görkemli bir yapılar topluluğudur. Külliye Eski Toptaşı Caddesi, Valide İmareti Sokağı, Kartalbaba Caddesi ve Helvacı Ali Sokaklarının çevrelediği yaklaşık 14.000m² büyüklüğünde bir yapı adası üzerindedir.

Külliye, kısmen kuzeydoğu ama esas olarak güneybatı yönünde alçalan bir yamaç üzerine yerleştirilmiştir. Cami, en yüksekte, etrafa hâkim konumdadır. Yine aynı kotta

ve ayrı olarak darülkurra konumlandırılmıştır. Bir alttaki kotta, medrese ve hankah kuzeybatı eğiminde yer alır, darülhadis – mektep ise kuzeydoğudadır. Sonra, güneybatı yönünde alçalan yamaç üzerinde imaret, tabhane ve darüşşifa ve en alt kotta da kervansaraylar yer almaktadır. Eğim nedeniyle caminin oturduğu zemin ile Külliye'nin ana giriş kapısı arasında yaklaşık 11.65 m. kot farkı vardır.

Araziye yerleştirmede; 'Cami + medrese + hankah + darülkurra' bir grup oluştururken, 'darülhadis + sıbyan mektebi + imaret + tabhane + darüşşifa + kervansaraylar' ayrı bir grupta birleşirler.¹

Bugün 'külliye' olarak adlandırılan darülhadis + sıbyan mektebi + imaret + tabhane + darüşşifa + kervansaraylar, her biri tek avlulu olarak tasarlanmış birimler olmalarına karşın birleşik bir yapı bütünü içinde yer alırlar. Farklı işlevleri olan birimlerin tek yapı içinde birleştirilmesi, bilinen ve denenmiş bir format değildir. Bu külliye özgü ve yeni bir öneridir.

1 Hankah: Fakir derviş ve öğrencilere yemek verilen ve misafir edilen yer. Darülkurra: İslam ülkelerinde, Kur'an okuma yöntemlerini (tecvidi) öğreten medrese bölümü. Darülhadis: Hadis ilminin öğretildiği medreselere verilen isim. Tabhane: Fakir ve kimsesizlerin barınmaları için kurulmuş hayır müesseseleridir. Buna "tavhane" de denmektedir. Farsçada "Tab" veya "tâv" güç ve kudret manalarına gelmektedir.

Harita 1. Alman Mavileri'nde külliye (1921)

Harita 2. Pervititch Haritası'nda külliye (1922-45)

Topografyaya uyum konusunda diğer selâtin külliyelerinden farklı bir model sunar. Örneğin, Süleymaniye Külliyesindeki gibi çok farklıdır. Birimler farklı kotlara yerleştirilerek değil, eğim, yapılar arasında, merdiven vb. çözümlerle bina bütünlüğü içinde adeta eritilerek görsel bütünlük ve bağlantının sürdürülmesi sağlanmıştır.

Külliye'nin ana girişinin Cami+Medrese grubuyla aynı sokaktan olmayışı ve iki kervansarayın oluşturduğu portaldan yapıya girilmesi, yapının bir menzil külliyesi olduğunu düşündürmektedir.

Külliye'nin inşa edildiği tarihte, 16. Yüzyılın sonunda, bölgenin meskûn arazinin kıyısında olduğu göz önüne alınırsa menzil işlevinin öne çıkması daha da anlam kazandıracaktır. J.D Barbie de Bocage'ın imzasını taşıyan 1819 tarihli haritada da külliye yine meskûn alanın sınırında yer almaktadır. 1268 tarihli ve Osmanlıca baskılı haritada meskûn bölgenin doğuya doğru birkaç yapı arasını içeren bir genişleme göstermiş olduğu görülmektedir. Yollar, özellikle önemli olan Bağlarbaşı aksı teşekkül etmeğe başlamıştır. Atatürk Kitaplığı Arşivi'nde bulunan 19. yüzyıl sonuna ait haritalarda gelişmenin güneye doğru güçlendiği ama kuzey ve doğuda meskûn alanın yalnızca bir iki sokakla sınırlı olduğu anlaşılmaktadır. Alman Mavileri olarak bilinen 1913 tarihli haritalarda da önemli bir değişim gözlenmektedir. 1923-1927 tarihlerini taşıyan ve 1/5000 ölçekli bir Üsküdar genel haritasında bölgedeki iskân biçimi ve Külliye'nin konumu açıkça okunabilmektedir. Kuzeyde hala sınırlı bir iskân olsa da külliye güneye, Kadıköy'e doğru gelişen bir alanın içindedir artık.

Külliye'nin kentsel yerleşimine ilişkin en önemli bilgiler ise 1931 tarihli Pervititch Haritaları'ndan sağlanmaktadır. Bu haritalardan gerek yüzyıl başındaki çevre dokusu, gerekse gabari ve kat sayısı gibi ayrıntılar sayesinde restitüsyon için önemli veriler elde edilmiştir.

Atik Valide Külliyesi, Nurbanu Sultan tarafından 1570'li yıllarda Mimar Sinan'a yaptırılmıştır. Bilindiği kadarıyla 1852 yılında yapı, özellikle yoksul vatandaşların tedavilerinin yapıldığı bir hayır kurumuna dönüşmüştür; ardından, 1865'te İstanbul'da baş gösteren kolera salgını süresince hastane olarak kullanılmıştır. Bir süre askeri depoya da dönüştürülen yapı, 1873 yılında akıl hastanesi olarak hizmet vermeye başlamıştır. Bu, 1927'de Mazhar Osman'ın buradaki hastaları Bakırköy'e nakletmeyi önermesine kadar sürmüştür. Sekiz sene sonra bina bir kez daha kimlik değiştirerek, 1935'te Gümrük ve Tekel Bakanlığı tarafından tütün bakım atölyesi olarak kullanılmaya başlanmıştır. 1976'da Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne devredilen binanın Dar-ül Hadis Bölümü de cezaevi olarak kullanılmaktaydı. Aşhane, tabhane ve kervansaray bölümleri ise meslek lisesi olarak kullanılmıştır. 1978-1982 yılları arasında ise bina, imam hatip lisesi olarak hizmet vermiştir.

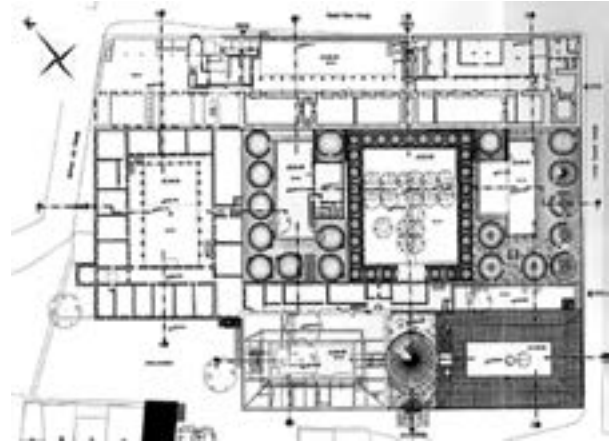
KÜLLİYE' NİN FONKSİYON VE PLAN ÖZELLİKLERİ

Atik Valide Külliyesi; Kervansaraylar, Dar'ül Hadis Medresesi, İmarethane, Tabhane ve Şifahane'den oluşan bir yapı topluluğudur. Kervansaraylar ve Darüşşifa bölümleri yapıya geç dönemde eklenmiştir. Restorasyon çalışmaları

Fotoğraf 4-a. Külliye'nin restitüsyon planı
(S.H. Eldem, 1975)

Fotoğraf 4-b. Güncel röleve
(Z.A. Kantarcıoğlu, 2008)

Fotoğraf 5. Taşlık2

sırasında ifade ve belgeleme kolaylığı açısından her birime bir blok adı verilerek projelendirilmiştir. Buna göre Güneybatı Kervansarayı A Blok, Giriş B Blok, Güney Kervansarayı C Blok, İmarethane D Blok, ana avlu ve çevresindeki hücreler E Blok, Tabhane F Blok, Darüşşifa G Blok, Dar'ül Hadis Medresesi de H Blok olarak adlandırılmıştır.

Giriş: Giriş bölümü Eski Toptaşı Caddesi'ne dik bir aks üzerinde konumlanmıştır. Girişin üzerini örten yüksek sayvan ve yaklaşık 11.06 x 21.75 m. boyutlarındaki taşlıktan oluşmaktadır. Ahşap direkler üzerinde 6.65 m. yükselen sayvan, II. Mahmud döneminin baroktan ampir üsluba geçiş evresinin bir örneği olup, üzeri kurşun kaplı geniş bir ahşap saçakla sonlanmaktadır.

Cümle kapısı, kesme küfeki taşından oluşturulmuş basık kemerin içinde 7 cm. kalınlığındaki düşey ahşap levhaların üzerlerinin 3 mm.lik yatay çinko şeritlerle kaplanması ve bu şeritlerin çokgen başlı ahşaba tutturulmasıyla oluşturulmuştur. Kemerin hemen üzerindeki alınlıkta, içi boş olan oval bir çerçeve yer almaktadır. Onun her iki yanında ay yıldızlı motifler ile "Bismillahirrahmanirrahim ve Allah-u ekber" yazılarının yer aldığı, pembe mermer ile çerçevesiz bir bölüm bulunmaktadır. Basık kemerli Cümle kapısından

Fotoğraf 6. Cümle Kapısı

ich mekâna geçiş sırasıyla bir kaş kemer ve iki merkezli sivri kemer vasıtasıyla sağlanmaktadır.

Giriş kapısının her iki yanında birer pencere bulunmaktadır. Sivri taş kemerli bu pencereler, yaklaşık 24 cm. genişliğindeki taş sövelerle çerçevesizdir. Tuğla örgülü kemer aynalarında sıva kalıntıları görülmektedir.

Cümle kapısı, zemini sonradan şapla kaplandığı anlaşılan ve halen kuzeydoğu yönüne doğru hafif bir eğimi olan büyük kubbeli taşlığa açılır. Taşlık, kalem işleriyle bezeli 10.80 m. çapında pandantifli bir kubbe ve kuzeydoğu ve güneybatı yönlerinde beşik tonozlarla örtülmüştür. Pandantiflerde; ayrıca, tonozların alt kısmında ve kubbe ile tonozlu

2 Fotoğraflar Atik Valide Külliyesi 2011-2013 Yılları Restorasyonu Ve Uygulamaları kapsamında Geta Genel İnşaat Taahhüt Tic. Ve San. Ltd. Şti. teknik ekibi tarafından çekilmiştir.

Fotoğraf 7. Girişten Dar'ül Hadis avlusuna bakış

yan nefleri ayıran kemerlerin altında kalem işi bezemeler bulunmaktadır. Yine güneydoğu ve kuzeybatı yönlerinde kervansaray kısımlarına açılan kapıların üzerlerinde de farklı desenlerde kalem işleri vardır. İkinci Taşlık, giriş aksı üzerinde bulunan hafif bir rampayla külliye'nin ana avlusuna (dar'ül hadis kısmına) açılır. Taşlıkta giriş göre her iki yanda, geç dönem eki olduğu anlaşılan (1970' ler) bekçi odaları ve bir küçük merdiven vardır.

Kervansaraylar

Atik Valide Külliyesi ana giriş kapısından sonra sağ ve solda iki ayrı kervansaray bulunmaktadır. Bu kervansaraylar külliye'ye 19. yüzyılda eklenmiştir. İkisi de zemin ve 1. kattan oluşmaktadır.

Güneybatı Kervansarayı: Konum olarak güneybatı kervansarayı olarak adlandırabileceğimiz Kervansaray, zemin + 1 kattan oluşmaktadır ve dikdörtgen planlıdır. Kapalı mekânlar merkezdeki orta avlunun çevresine yerleştirilmiştir.

Eski Toptaşı Caddesi cephesi (güneybatı cephesi), külliye'nin giriş cephesinin bir kısmını oluşturmaktadır. Yaklaşık 37 m. uzunluğundaki güney batı cephesinde moloz taş ile ikili tuğla sıraları almaşık düzendedir. Ancak cephede, kenarlar kesme taş sıralarıyla sonlanmaktadır. Zemin kat sevi-

yesinin altında yapının temeli görülmektedir. Temelde yaklaşık 1.5 m. genişliğindeki kesme taşlar 6 m.lik bir mesafede sıralanmış, aralarındaki almaşık düzende örülmüş duvarlar ise geriye çekilmiştir. Cephenin sol kenarı (A Bloğun batı köşesi) bir köşe pahıyla sonlanmaktadır.

+2.45 m. kotundaki pencere dizisi ahşap doğramalı ve demir parmaklıklıdır. Pencere'nin dört tarafı tuğla sıralarıyla çerçevlenmiştir. +6.30 m. kotundaki pencere dizisi de ahşap doğramalı ve demir parmaklıklıdır. Basık tuğla kemerli pencere'nin üç tarafında taş söve vardır; alttaki sövelerde dairesel parmaklık izleri bulunmaktadır. İç mekânda, merdiven boşluğunun bulunduğu alanda cephe düzeninde farklılaşma görülmektedir. Güneybatı cephesi +8.50 m. kotunda kirpi saçakla sonlanmaktadır.

Yapının Eski Toptaşı Caddesi ile aynı dokudaki yan bahçeye bakan cephesi 22 m. uzunluğundadır. Bu cephe büyük ölçüde değişikliğe uğramıştır. Cephede almaşık duvar dokusuyla birlikte, düz tuğla örgülü ve sıvalı bölümler de görülmektedir. Farklı karakterde pencere'ler göze çarpmaktadır. Cepheye bitişik demir korkuluklu merdivenle yine Kervansaray'a ulaşabildiği gibi Şifahane'ye de ulaşmaktadır.

Kâgir yapının zemin katında bir revak düzeni olduğu anlaşılrsa da geç dönem ekleriyle geniş iç mekânlar elde et-

Fotoğraf 8. Güneybatı Kervansarayı avlusundan görünüş

Fotoğraf 9. Güneybatı Kervansarayı birinci kat

Fotoğraf 10. Güney Kervansarayı avlusundan görünüş

mek için revaklar kısmi olarak kapatılmıştır. Avlunun kuzeybatı ve kuzeydoğu yönündeki revakları ise yaklaşık 65 cm. yüksekliğindeki parapetler ile kapatılmıştır. Tüm avluda taşıyıcı tuğla ayakların üzerinde +2.45 m. kotunda taş silmeler bulunmaktadır. Bu taş silmeler gergi demirlerindeki korozyonun da etkisiyle büyük oranda zarar görmüşlerdir. Avlu duvarları +8.45 m. kotunda tuğla sıralarıyla oluşturulmuş bir saçakla sonlanmaktadır. Basık kemerli 1. kat pencereleri ahşap doğramalı ve demir parmaklıklıdır. Kesme taş denizlikleri vardır. Kervansarayın çatı örtüsü yanmış ve zaman içinde tamamen yıkılmıştır.

Güney Kervansarayı: Zemin + 1 kattan oluşan diğer kervansaray ise, Atik Valide Külliyesi' nin güneyinde yer almaktadır. Dikdörtgen planlı yapıda kapalı mekânlar, diğer kervansarayda olduğu gibi, merkezi orta avlunun çevresine yerleştirilmiştir.

Kervansarayın dışa açılan iki cephesi bulunmaktadır. Eski Toptaşı Caddesi cephesi (güneybatı cephesi), külliye-

nin giriş cephesinin bir kısmını oluşturmaktadır. Bu cephede, 987 (1879-80) tarihli ve üzerinde Hasan Çavuş'un adının bulunduğu bir kitabeyle sahip, kırık kaş kemerli bir çeşme vardır.

Yaklaşık 37 m. uzunluğundaki güneybatı cephesinde moloz taş ile ikili tuğla sıraları almaşık düzende örülmüştür. Ancak cephede, kenarlar kesme taş sıralarıyla sonlanmaktadır. +6.40 m. kotundaki pencere dizisi ahşap doğramalı ve demir parmaklıklıdır. Basık tuğla kemerli pencerelerin üç tarafı taş söveyle çerçeveselmiştir. Alttaki sövelerde dairesel parmaklık izleri bulunmaktadır. Güneybatı Cephesi, +8.52 m. kotunda tuğla saçakla sonlanmaktadır.

Eski Toptaşı Caddesi cephesi ile Valide İmarat Sokağı cephesi (güneydoğu cephesi) ise 23 m. uzunluğundadır. Güneybatı cephesindeki pencereler bu cephede de devam etmektedir. Yaklaşık +6.18 m. kotundan itibaren sıva kalıntıları görülmektedir. Cephe, +8.50 m. kotunda kirpi saçakla sonlanmaktadır. En yüksek noktası +10.17 m. kotuna ula-

Fotoğraf 11. İmarethane Avlusundan genel görünüm

şan Güney Kervansarayını beşik çatılı; örtüsü ise, Marsilya kiremittir.

İmarethane: Üsküdar Atik Valide Külliyesi içinde imarethane olarak kullanılan yapı tek katlıdır. Kapalı birimler, bu birimleri birbirine bağlayan revak ve orta avludan oluşan T planlı yapıya kuzeybatı ve güneydoğu yönlerinden (günümüzde kullanılmamaktadır) giriş sağlanmaktadır.

Avluya, külliye'nin ana avlusundan açılan demir kanatlı kapıdan girilmektedir. Kapının her iki yanında yarı dairesel planlı ve 53 cm. yarıçaplı birer niş yer almaktadır. Avluda kademelenme mevcuttur ve yaklaşık 46 cm.'lik bir kot farkı bulunmaktadır. Beton zeminli avlunun özgün döşeme kaplamasını bulabilmek için kuzeydoğu yönündeki nişin önünde kazı çalışması yapılmış ve farklı boyutlardaki taşlardan oluşan bir kaplamaya ulaşılmıştır. Avlunun çevresinde ortalama 40 cm. genişliğinde betondan suyolları oluşturulmuştur.

İmarethane'nin dışa açılan tek cephesi vardır. Valide İmareti Sokağı cephesi (güneydoğu cephesi) sıvalı olup, bu cepheden açılan tüm pencereler kapatılmıştır. Demir kanatlı arka avlu kapısı da kullanılmamaktadır. Kirpi saçakla sonlanan cephede bir noktadan sonra kademelenme olmakta ve saçak altı kotu 70 cm. artmaktadır. Yükselen duvar, beton harpuştayla sonlanmaktadır. Yer yer sıvaların döküldüğü noktalarda duvarın almaşık dokulu olduğu, yükseltilen kısmın ise tuğladan düz örgülü olduğu görülmektedir.

Kurşun kaplı olan üst örtünün güney köşesinden +15.00 m. kotuna kadar yükselen baca 90 x 90 cm. boyutlarında ve tuğla örgülüdür. Kubbelerin üzerindeki tuğla örgülü kubbe fenerleri de +15.34 m. kotunda sonlanmaktadır. İmarethane'nin doğu köşesindeki hücrenin cephesi tamamen farklı şekillenmiştir. Moloz taş+tuğla almaşık dokudaki yüzeyde sıva kalıntıları görülmektedir. Basık kemerli, taş söveli bir sıra pencerenin üzerinde sivri kemerli ve taş söveli ikinci sıra pencere yer almaktadır. Bu sıradaki pencereler kemerlerin seviyesinde tuğla sıralarıyla çerçevesizdir.

Dar'ül Hadis: İki farklı yapı bloğundan oluşan Dar'ül Hadis'in ana avlusu, Atik Valide Külliyesi'nin merkezinde

Fotoğraf 12. Valide İmareti Sokağı Cephesi

bulunmakta ve diğer tüm bloklarla ortak kullanım teşkil etmektedir. Kareye yakın dikdörtgen planlı ve orta avlulu yapıda revaklardan hücrelere girilmektedir. Dar'ül Hadis'in zemin katında dışa açılan cephesi yoktur.

Ana avluya ana girişten ulaşılmaktadır. Taşlık, giriş aksı üzerinde bulunan bir rampa ile ana avluya açılır. İki blok arasında yer alan bu rampanın üzeri volta döşemidir. Özgün üst örtü olan kubbe +8.80 m. kotunda kesilerek üstte bir oda oluşturulmuştur. Rampanın güneydoğu yönünde kalan sıvalı duvarda üstte metal bir kapak, altta kapatılmış bir kapı açıklığı bulunmaktadır. Kuzeybatı yönündeki duvarda ise, üst örtüyü taşıyan kemerin alt noktasından başlayan dairesel bir niş ile niş içinde dikdörtgen formulu ahşap doğramalı bir pencere görülmektedir.

İhlamur ağaçlarının bulunduğu ana avluda zemin be-tondur. Avluyu dört yönden saran revak zemini farklı boyutlarda taş bloklarla kaplıdır. Yer yer şap dökülmüş alanlar görülmektedir. Revak sütunları sekizgen formulu olup, her bir kenar yaklaşık 12 cm.'dir. Sütunun zemine oturduğu noktadaki metal bilezikler genellikle yok olmuştur. Sütun gövdesi ve sütun başlığı arasında metal bilezik bulunmaktadır. Sütunların arasındaki sivri kemerler kesme küfeki taşıyla örülmüştür. Her iki sivri kemer arasında, mermer sütunların hizasında taş çörtlenler bulunmaktadır. Revağın üst örtüsünü taşıyan kemerlerde 5 x 8 cm. boyutlarında demir gergiler yer almaktadır. Kesme taş silmeyle sonlanan revak 30 adet kubbeye örtülü olup, kubbelerin üzerindeki kurşun kaplamalar yok olmuştur.

Ana avlunun kuzeydoğu yönündeki taş silmeyle çerçevesiz kapıdan bir merdiven ile Dar'ül Hadis'in diğer yapı bloğuna ulaşılmaktadır. Bu yapı kuzeydoğu-güneybatı yönünde yaklaşık 124 metreye 21.2 metre boyutlarındadır. Dikdörtgen üç avlu ve çevresinde dört yanda dizilmiş koğuş ve daha ufak hacimler olan odalardan oluşmaktadır. Yapının, güneydoğu yönündeki Kartalaba Sokağı'ndan iki adet girişi bulunmaktadır. Bloğun bir diğer girişi merdivenli ve beşik tonoz üst örtülü bir hole açılmaktadır.

(H)A02 nolu avlunun kuzeybatı cephesini çevreleyen revak sistemi, köşeleri pahlı dikdörtgen sütunlardan ve

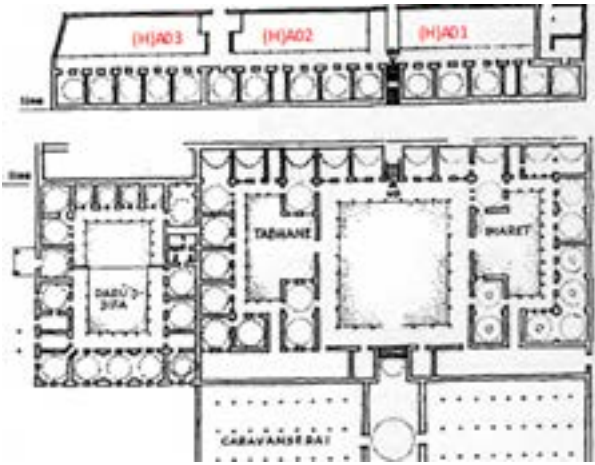

Fotoğraf 13. Dar'ül Hadis Ana Avludan görünüş

Fotoğraf 14. Dar'ül Hadis üst kat avlusu ve betonarme ekler

Harita 3. Dar'ül Hadis Avluları Restitüsyonu
(Egli, E., "Sinan", 1954)

Fotoğraf 15. Tabhane (F Blok) Avlusundan görünüş

bu sütunlara oturan taş kemerlerden oluşmaktadır. Revak kotu +10.17 m. ile +10.21 m. kotları arasında değişmektedir. Revakların zemin döşemesi dökme mozaik olup, sütun ve revak örtüsü çimento sıvalı ve sarı boyalıdır.

Dar'ül Hadis'in bu kısmında betonarme olarak yükseltilmiş bir kat daha bulunmaktadır. Özgün yapının kubbeleri yıkılarak yükselen bu kat, yapıya gereksiz bir ağırlık vermektedir. Yapının güneydoğu ucunda bulunan kubbe, özgün yapım sistemi ve gabari hakkında bilgi vermektedir.

Tabhane: Tabhane, kuzeydoğu – güneybatı yönünde yaklaşık 27 metreye 53 metre boyutlarında, dikdörtgen bir avlu ve çevresinde dört yanda dizilmiş mekânlardan oluşan tek katlı yapıdır. Tabhane avlusuna giriş Dar'ül Hadis medresesinin avlusundan sağlanmaktadır. Tabhanenin dışı açılan cephesi yoktur.

Avlunun üç tarafında devam etmesi gereken revağın kuzeybatı kanadı yok olmuştur. Fakat günümüzde ayakta olan kuzeydoğu ve güneybatı yönlerindeki revaklar bize yapım tekniği ve dönem özellikleri ile ilgili yeterli veriyi sağlamaktadır.

Avluyu çevreleyen revak sistemi mermer sütun ve sütun başlıkları ile bu sütunlara oturan taş kemerlerden oluşmak-

tadır. Yaklaşık 32 cm. çapındaki mermer sütunların oluşturduğu revağın üst örtüsü tonozdur. 3 x 5 cm. boyutlarındaki demir gergiler, mermer sütun başlıklarının üzengi hattında sütunları bağlar. Revak ile mekan duvarları arasında da kemer kilit taşlarının üst noktasından uzanan gergi demirleri bulunmaktadır.

Tabhane kubbelerine, daha fazla ışık alabilmek için muhdes aydınlık pencereleri açılmıştır fakat bu pencereler kubbeyi statik olarak zayıflatmaktadır. Çatıda, Dar'ül Hadis ve Şifahane ile Tabhane arasında kirpi saçak izlerine rastlanmıştır.

Darüşşifa: Darüşşifa zemin kat ve birinci kattan oluşmaktadır. Kuzeydoğu – güneybatı yönünde yaklaşık 44 metreye 35 metre boyutlarında, dikdörtgen bir avlu ve çevresinde, dört yanda dizilmiş hücrelerden oluşmaktadır. Darüşşifanın özgün girişi kuzeybatı yönündeki Kartalbaba Sokağı'ndandır. Fakat geç dönemde yapılan bir müdahale ile Tabhane ile Darüşşifa arasındaki duvarın bir kısmı yıkılarak bir ulaşım yolu daha sağlanmıştır.

Avlu, iki kademelidir ve iki kademe arasındaki kot farkı yaklaşık 0.34 m'dir. Revak kotları arasında ise bu fark 0.45 m'ye ulaşmaktadır. Kot farkının oluşturduğu revak dizisin-

Fotoğraf 16. Darüşşifa Avlusundan görünüş

de ise revaklardaki taş örgü ve taş kemerlerindeki taş örgü farklılık göstermektedir. Bu kısmın daha sonradan, bir şekilde müdahale gördüğü ya da bu avlunun daha sonradan büyütüldüğü kanısı uyanmaktadır.

Avluyu çevreleyen revak sistemi, mermer sütun ve sütun başlıkları ile bu sütunlara oturan taş kemerlerden oluşmaktadır. Giriş aksı hizasındaki kemerler ise basık kemer olarak farklılaşmıştır. Günümüzde darüşşifa yapısının Tabhane yapısı ile bağlantısı olmasına rağmen kendine has giriş kapısının olması, bu yapının Atik Valide Külliyesi içerisinde bağımsız bir yapı olarak tasarlandığını göstermektedir.

Yapının özgün halinin tek katlı ve kubbeli olduğu mevcut izlerden anlaşılmaktadır. Asakir-i Nizamiye zamanında yapıldığı tahmin edilen birinci kat ise kesik kubbelerin üzerine volta döşeme yapılarak inşa edilmiştir. Bu kata, revakların kuzey ve güney köşelerinde yer alan merdivenlerle ulaşılmaktadır. Fakat bu merdivenler buldukları köşelerde bazı kapı ve pencereleri kapatmış ve yapının özgünlüğünü bozmuşlardır.

Mescit: Atik Valide Külliyesi'nin içinde bulunduğu 227 Ada 4 Parselin batı köşesinde yer almaktadır. Diğer bloklarla bağlantısı yoktur. Özgün kullanım amacı net olarak bilinmeyen yapı, İmam Hatip olarak kullanıldığı dönemde mescide çevrilmiştir. 7,67 x 20,82 m. boyutlarındaki yapının girişi güneydoğu duvarına bitişik durumdaki muhdes kısımdan sağlanmaktadır. Kıрма çatıyla örtülüdür ve çatı örtüsü marsilya kiremittir.

ATİK VALİDE KÜLLİYESİ YAPILARINA AİT HASAR ANALİZLERİ

Bu başlıkta bahsedilecek olan hasarlar, yapı genelinde siva raspası yapıldıktan sonra ortaya çıkan hasarlardan oluşmaktadır. Zaman içerisinde yapılan muhdes ekler, çatıdaki ağaçlanma ve bitkilenme, duvarlardaki çatlama ve açılmalar, ahşap elemanların kayıpları, metal elemanlardaki

Fotoğraf 17. Mescit Genel görünüm

Fotoğraf 18. Tabhane (F Blok) betonarme ek

korozyon, kapatılmış özgün açıklıklar, yosunlanma ve rutubet yapının genel hasarlarıdır.

Külliyeye en çok zarar vermiş olan müdahaleler, muhdes eklerdir. Özellikle Tabhane ve Dar'ül Hadis bölümlerinde uygulanmış olan betonarme ekler, hem görsel hem de statik açıdan uyumsuzluk göstermektedir. Benzer şekilde çimento siva uygulanmış yüzeyler, raspa sırasında tuğla ve taşlarda çoğunlukla yüzey kayıplarına, yer yer malzeme kayıplarına sebep olmaktadır.

Yapı genelinde özgün açıklıkların bir kısmının taş, tuğla ve kiremit ile kapatıldığı, bazı özgün duvarların ise kısmi olarak sökülerek kapıya dönüştürüldüğü görülmektedir. Bu müdahaleler özgün plan şemasını bozmuştur. Yapının özgün döşemeleri de büyük ölçüde muhdes döşeme katmanları (beton, karo seramik, karo mozaik, dökme mozaik) ile kapatılmıştır.

Siva raspasının ardından, ortaya çıkan bazı duvar ve kubbelerde yapısal çatlaklar olduğu görülmektedir. Bu yapısal çatlakların farklı sebepleri vardır. Kurşun çatı örtüsünün altında yetişen bitkiler ve ağaç kökleri, yapının duvarları ve hatıl boşlukları arasından ilerleyerek kubbelerde yapısal hasarlara ve taşlarda açılmalara sebep olmuştur. Aynı zamanda kurşun örtünün deforme olmasına da sebep olan bu bitkiler, kubbeleri atmosferik etkilere açık hale getirmişlerdir. Yağışların bu açıklıklardan kurşun örtü altına girmesi ile kubbelerde ve duvarlarda rutubet ve yosunlanma meydana gelmiştir. Yapının inşa edildiği günden itibaren, zemin oturması da bu yapısal çatlaklara sebep olmuştur.

Fotoğraf 19. İmarethane (D Blok) kapatılmış özgün açıklık

Fotoğraf 20. (Tabhane) F Blok silmeden çıkan bitki kökleri

Fotoğraf 21. Tabhane (F Blok) ve Dariüşşifa (G Blok) arası çatıdaki ağaç oluşumları ve kökler

Fotoğraf 22. Dar'ül Hadis (E Blok) kubbede yosunlanma ve rutubet

Fotoğraf 23. İmarethane (D Blok) söve hasarları ve lokma demir parmaklıklarda korozyon

Fotoğraf 24. Dariüşşifa (G Blok) gergi demirlerinde korozyon

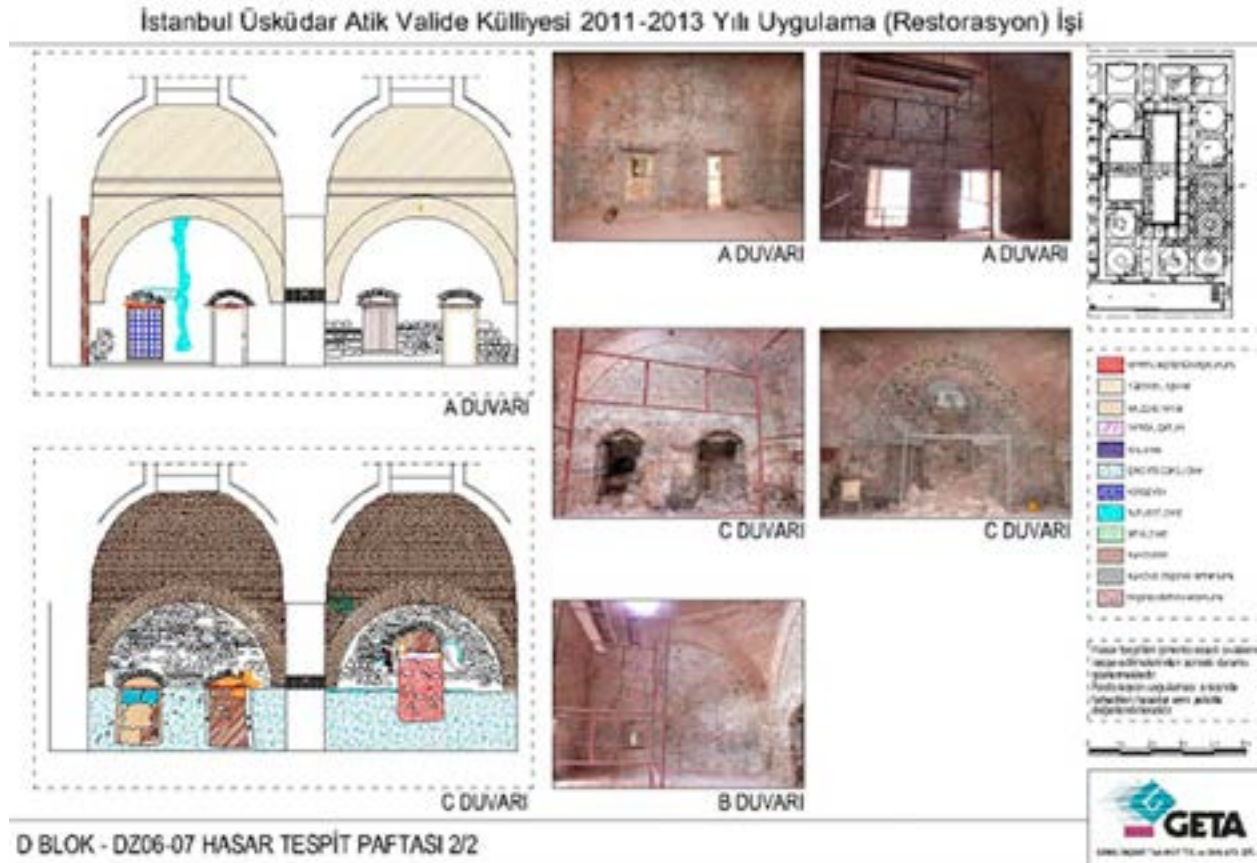
Yapıdaki doğramaların hemen hepsi müdahale görmüş ve zaman içerisinde muhdes doğramalar takılmıştır. Pencerelerdeki lokmalı demir parmaklıkların da bir kısmı sökülmüş ve yerine muhdes demir parmaklıklar takılmıştır. Yerinde korunmuş lokma demir parmaklıklarda ise korozyon görülmektedir.

Korozyona uğramış bir diğer eleman ise, revaklardaki gergi demirleridir. Gergi demirlerinin korozyonu D Blok, E Blok ve G Blokte bazı sütun başlıklarının çatlamasına ve kırılmasına sebep olmuştur. Bu nedenle hasar görmüş sütun başlıklarına da müdahale edilmesi gerekmektedir.

ATİK VALİDE KÜLLİYESİ YAPILARINDA RESTORASYON UYGULAMALARI

Bu başlıkta bahsedilecek olan müdahaleler, restorasyon projeleri ve bilim kurulu kararları esas alınarak uygulanmaktadır. Bunlara ek olarak hazırlanan hasar tespit ve müdahale paftaları da değerlendirilmektedir. Günümüzde hala devam etmekte olan restorasyon uygulaması sırasında öncelikli olarak yapısal sorunlar çözülmüştür ve yapı koruma altına alınmıştır.

Öncelikle külliyeinin tamamında koruyucu çatı yapılarak yapı, yağmur ve kar yağışına karşı koruma altına alın-

Çizim 1. Hasar Tespit Paftası Örneği

Fotoğraf 25. Kervansaray (A Blok) koruyucu çatı uygulaması

Fotoğraf 26. İmarethane (D Blok) kubbelerde sıva raspalarının yapılması

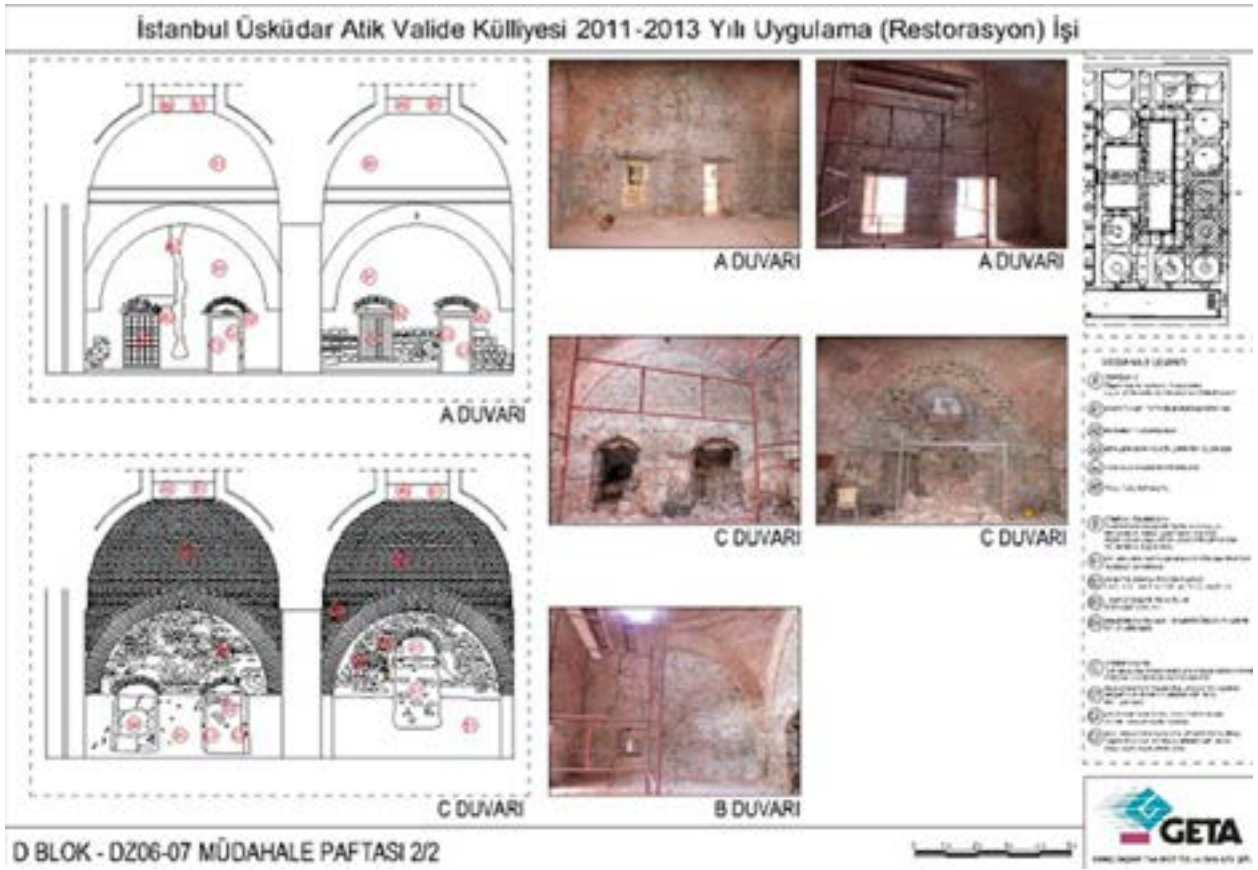
Fotoğraf 27. Tabhane (F Blok) kaldırılmış betonarme ek

miştir. Ardından tüm muhdes ekler kaldırılmış ve kapatılmış özgün açıklıklardaki dolgular sökülüştür. Böylece, yapıya fazladan yük oluşturan ekler kaldırılmıştır. Bunun

ardından taşıyıcı sistemi güçlendirmek için hasar görmüş kemerler özgün malzeme ve formu korunarak onarılmış, eksik kemerler de tamamlanmıştır. Sonraki aşamada ise, revak ve odalardaki muhdes döşemeler de kaldırılacak, zemin özgün kotuna getirilerek gerekli yerlerde özgün malzeme ile tamamlanacaktır.

Çatılardaki ve kubbelerdeki bitkilenmenin önüne geçmek için farklı yöntemler uygulanmaktadır. Revak içlerinde, kubbe altlarında bulunan ince gövdeli bitkilerin yapraklarına kimyasal ilaçlama yapılarak, bu bitkiler kurutulmaktadır. Çatı ve kubbelerde orta büyüklükteki bitki köklerine kimyasal ilaç enjekte edilerek, bunlar kurutulmuştur. Daha büyük ağaçlar ve kökler ise çatı dolguları sökülerek, kesilmiş ve tamamen çıkartılmıştır.

Çizim 2. Hasar Müdahale Paftası Örneği

Fotoğraf 28. Çatılardaki bitkilerin kimyasal ilaçlama ile kurutulması

Fotoğraf 29. İmarethane (D Blok) çatıda kurşun altı tesviyesinin yapılması

Fotoğraf 30. İmarethane (D Blok) kurşun altı çamur siva uygulaması

Yapıyı atmosferik etkilerden ve yağışlardan korumak için alınan önlemler arasında kurşun uygulaması önemli

yer tutmaktadır. Çatı ve kubbelerdeki bitkiler söküldükten sonra çatı tesviyesi yapılır. Kurşun altı çamur siva sonrasında kurşun uygulanmaktadır. Kurşun uygulaması yapı içerisine ve revaklara yağış girmesini engeller ve böylece rutubetlenme ve yosunlanma da önlenmiş olur.

Duvar ve kubbelerde 3-4 cm'den büyük olan çatlaklarda, bir sıra tuğla sökülerek özgün malzeme ile dikiş yapılmakta, daha sonra ise enjeksiyon yapılarak, onarım tamamlanmaktadır. 3-4 mm.' den küçük olan çatlaklarda ise sadece enjeksiyon uygulanmaktadır.

Tüm blokların duvarlarındaki hatıl yerleri belirlenmekte ve uygun ölçüde hatıllar yerlerine yerleştirilmektedir. Aynı duvar içinde karşılıklı gelen hatıllar uygun boyutlarda paslanmaz çelik pimlerle birbirine bağlanmaktadır. Duvar-

Fotoğraf 31. İmarethane (D Blok) kurşun uygulaması

Fotoğraf 32. Da'ül Hadis (E Blok) kubbe ve kemerde tuğla tamirleri

Fotoğraf 33. Ahşap hatıl uygulaması

Fotoğraf 34. Kervansaray (A Blok) volta döşemelerde kumlama uygulaması

Fotoğraf 35. Darüşşifa (G Blok) kumlama sonrası galvanik koruyucu uygulaması

Fotoğraf 36. Kervansaray (A Blok) volta döşeme tamirleri

Fotoğraf 37. Darüşşifa (G Blok) -sütun başlıkları için hazırlanan çelik askı iskeleleri

larda hatıl uygulamasının hemen arkasından enjeksiyon uygulaması ile duvar sağlamlaştırılmaktadır.

Yapıda korozyona uğramış tüm metal elemanlara kumlama yapılarak, paslanmış yüzey temizlenmiştir. Tekrar kullanılacak olan demir elemanlara galvanik koruyucu veya antipas uygulanmaktadır. Amaç, korozyonu engellemektir.

Kesit kaybı fazla olan demir elemanlar ise ya değiştirilmekte ya da kesilerek paslanmaz çelik ile güçlendirilmektedir.

19. yy eki olan volta döşemelerin sağlam olan kısımları korunmakta, sağlam olmayan kısımları ise özgün malzeme ve teknik ile tamir edilmektedir. Kırılmış veya yerinden oynamış volta döşeme tuğlaları kaldırılarak, sağlam tuğlalar ile değiştirilmektedir. Uygulama sırasında sökülen sağlam tuğlalar ise, yeniden kullanılmaktadır.

Kırılmış veya çatlamış olan mermer sütun başlıkları, özgün malzeme ve formda hazırlanmış olan sütun başlıklarıyla değiştirilmektedir. Bu değiştirme işlemi sırasında yapıya zarar vermemek için sütun başlığının iki yanındaki kemerler çelik askı iskelesiyle desteklenmektedir.

Zaman içerisinde müdahale görmüş, hasar görmüş veya tamamen kaldırılmış duvar, baca, ocak, saçak, silme, söve, vb taş/tuğla elemanlar restorasyon projesine göre, özgün malzeme kullanılarak yeniden örülmekte ve tamamlanmaktadır.

Fotoğraf 38. İmarethane (D Blok) söve tamir ve yenilemesi

Fotoğraf 40. Tabhane (F Blok) revakların yıkılmadan önceki hali (1938)

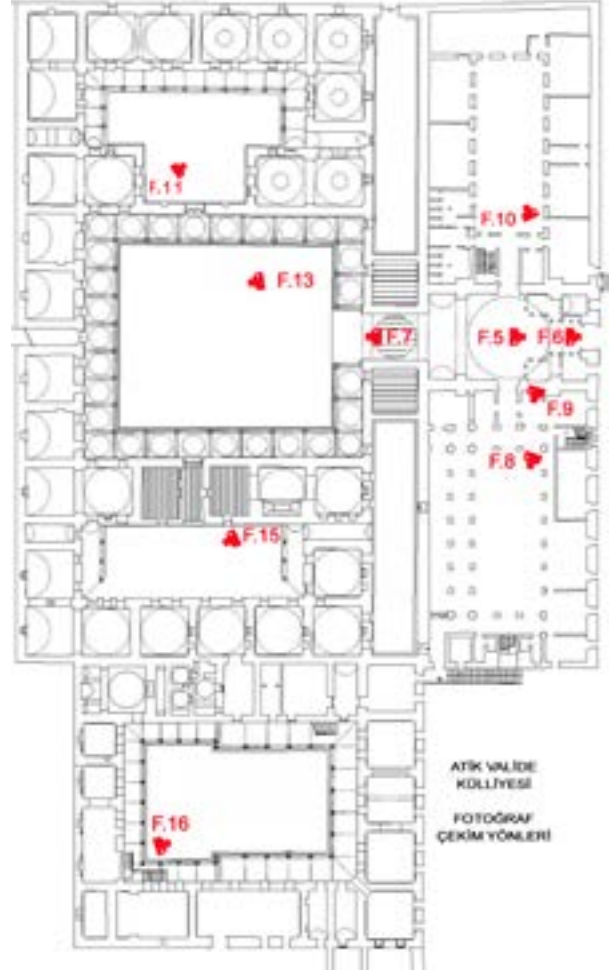

Fotoğraf 39. Tabhane (F Blok) yıkılmış olan revak

Yapıdaki malzeme kayıpları düşünüldüğünde, en önemli hasara sahip olan Tabhane'deki yıkılmış olan revak, özgün plan şeması ve malzemeleri kullanılarak yeniden inşa edilecektir. Bunun yanında yapı bütününde mevcut olmayan ahşap doğramalar, özgün elemanlar göz önüne alınarak veya dönem özellikleri araştırılarak projelendirilmiş olup, bunlar da restorasyon projelerine göre uygulanacaktır.

SONUÇ

Atık Valide Külliyesi 2011-2013 Yılları Restorasyonu ve Uygulamaları işi, uluslararası koruma kriterlerine uygun olarak ve sorumlu kurumların kontrolünde devam etmektedir. Tipolojik olarak özgünlüğü büyük ölçüde korunmuş olan bu külliye, mümkün olan en uygun müdahaleler ile gü-

nümüz şatlarına uygun bir şekilde restore edilmektedir. Bu yenileme sırasında külliye'nin yeni işlevi olan eğitim yapısı fonksiyonu da göz önünde bulundurulmakta, uygun konfor şartları sağlanması için de çalışılmaktadır.

Yenilemeler sırasında restorasyon projeleri, bilim kurulu kararları ve hasar analizlerinden yararlandığı kadar, külliye'nin ayakta kalan mevcut yapı elemanları da önemli ölçüde değerlendirilmektedir. Yapı topluluğundaki her iz, özgün form ve kullanımı belirleyicidir ve yapılacak müdahaleleri yönlendirme konusunda önemli bir yer tutmaktadır.

KAYNAKLAR

- (2008) *Marmara Üniversitesi 50. Yıl Etkinlikleri*, İstanbul
- Ahunbay, Z. *Tarihi Çevre Koruma ve Restorasyon*, YEM Yayınları, 2. Basım, İstanbul
- Aydın, S., (1987) *Taş ve Mimari Anıtların Bozulma Nedenleri ve Onarım Teknikleri*, Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, İstanbul
- Eldem, S.H., (1975) *Türk Mimari Eserleri*, İstanbul
- Erzen, N.J., (1991) *Mimar Sinan Cami ve Külliyesi: Tasarım Süreci Üzerine Bir İnceleme*, ODTÜ Mimarlık Fakültesi, Ankara
- Kantarcioglu, Z.A., (2008) *Külliyelerin Çağdaş Kullanım Olanakları, Atik Valide Külliyesi Örneği*, Doktora Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, İstanbul
- Kuran, A., (1986) *Mimar Sinan*, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul
- Küçükaya, A.G., (2004) *Taşların Bozulma Nedenleri ve Koruma Yöntemleri*, Birsan Yayınevi, İstanbul
- Yılmaz, A., (2001) *Osmanlı Mimarisinde Külliye Olgusu ve Atik Valide Külliyesi Örneği*, Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Üniversitesi, İstanbul

İNTERNET KAYNAKLARI

<http://www.azizistanbul.com/>

<http://www.mimarsinan.gen.tr/atik-valide-sultan-imareti/>

<http://www.uskudar.bel.tr/tr-TR/bilgi/Lists/Sunumlar/Attachments/1332/T24.pdf>